

Redactioneel

Onlangs woedde in *NRC Handelsblad* een debat over de vraag of de schrijver J.J. Voskuil met zijn romancyclus *Het bureau* niet over de morele schreef is gegaan. In hoeverre kan men het Voskuil aanrekenen dat hij zijn ervaringen als medewerker van het P.J. Meertens Instituut heeft gebruikt in een roman die kan worden gelezen als een nauwelijks verholten kritiek op dit instituut en zijn medewerkers? In het debat tekenden zich twee posities af.

Volgens sommigen heeft Voskuil met zijn romancyclus 'het vertrouwen geschonden dat mensen op de werkvloer in elkaar mogen hebben' (Hans Werdmölder, *NRC Handelsblad* 5 juli 1997). Hij zou bovendien zijn voormalige vakgebied schaden en afbreuk doen aan het prestige van het P.J. Meertens Instituut, dat zelfs dreigt te worden opgeheven.

Deze *morele* kritiek op een literair werk ontlokte anderen, onder wie de schrijver Arnon Grunberg, de reactie dat 'een roman geen moord of een diefstal [is], waarbij voor de rechtbank de motieven van de verdachte worden besproken om strafvermeerdering of strafvermindering te bepleiten. Bij een roman telt alleen het resultaat' (*NRC Handelsblad* 28 juni 1997). In het kort komt Grunbergs verdediging van Voskuil erop neer dat alleen esthetische maatstaven relevant zijn in de beoordeling van een roman en dat een schrijver de vrijheid moet hebben om te schrijven wat hij wil. Een hoge toon, een sterke polarisatie en dus weinig nuances; in het themanummer van *Krisis* over 'de boodschap van de kunst' (nr. 61) werd al geconstateerd dat discussies over literatuur en ethiek zich daar vaak door kenmerken. In dit nummer van *Krisis* schrijft Marianne Boenink met meer bezonnenheid over dit onderwerp. Zij laat zien dat estheticisme ('alleen het resultaat telt') en liberalisme ('de schrijver moet vrij zijn om te schrijven wat hij wil') de twee argumenten zijn die worden ingezet om elk debat over ethische normen rond literaire werken in de kiem te smoren. Ten onrechte vindt zij, want een publiek debat over de normatieve waarde van romans is juist wenselijk, mits daarin rekening wordt gehouden met de complexiteit van normatieve analyses van literatuur. Een genuanceerd analysekader is daartoe een eerste vereiste; in haar artikel preciseert Boenink hoe dat eruit zou kunnen zien.

In het essay van Barber van de Pol waarmee dit nummer opent, komt eveneens de betekenis van literatuur aan de orde. Dit essay is een lofzang op het lezen. Nog meer dan Boenink legt Van de Pol de nadruk op de literaire *kunst*: 'Als er geen kunst zit in de literatuur, als literatuur uitleggend, boodschappend of nadrukkelijk zielbespellend is, beklempt ze me.' Maar lezen geeft volgens Van de Pol behalve esthetisch

genoegen ook de mogelijkheid tot ordening, inzicht en herkenning. Boeken zorgen ervoor dat men zich uit de eigen wereld los kan rukken en daarmee een sensatie van vrijheid ondergaat. Omgekeerd incorporeert de lezer zo veel nieuwe personages dat de eigen identiteit voortdurend in beweging blijft.

De lezer die op deze wijze met literatuur en literaire personages omgaat, belichaamt het 'zwakke subject' dat de Amerikaanse filosoof Stephen White beschrijft in zijn artikel 'Denken in plooiën'. Hierin verdedigt hij de stelling dat het einde van het Subject met een kapitale S in zicht is: 'Niet langer is de wereld een instrument van ons kennen en het handelen maar het kader waarbinnen het subject opereert.' In het interview dat Ger Groot voor *Krisis* met hem had, licht hij onder meer toe welke consequenties deze tijdsdiagnose heeft voor de hedendaagse politiek.

Vluchtige, fluïde personages zien we ook terug in Ginette Verstraetes bijdrage over 'De culturele grenzen van mobiliteit'. Haar indringende schets van de consequenties van de 'versnelling' van de wereld voor mensen en dingen kan gelezen worden als een onderzoek naar de normatieve kwesties die voortvloeien uit de nieuwe ontologie van het heden.

'Reflexiviteit' is bij uitstek het middel om in wetenschappelijk onderzoek tegemoet te komen aan het moderne besef dat het subject gebonden is aan zijn wereld. Dick Pels pleit in zijn artikel voor een beperkte mate van reflexiviteit: 'één schepje er bovenop' kan al verhoeden dat een naïef wereldbeeld wordt geschetst waaruit het kennende subject is weggeschreven, zonder dat daarmee het object verdwijnt in een oneindige *hyperreflexiviteit*.

De impressies van Ian Voges over Zuid-Afrika zijn een fraaie illustratie van de veranderlijkheid van identiteiten, van de onmogelijkheid om identiteiten te fixeren en verschillen te verabsoluteren.

Ten slotte vindt u in dit nummer een review van Ewald Engelen over 'associatieve democratie', een column van Pieter Pekelharing en een tweetal recensies.